

Impact of Islah and Tajdid Thought on Muslim Women with Higher Education in Malaysia After Independence Day

Impak Pemikiran Islah dan Tajdid Terhadap Pendidikan Tinggi Wanita Islam di Malaysia Selepas Merdeka

Wahibah Twahir@Hj Tahir^{a*}, Kamaruzzaman Yusof^b, Abu Hassan Abdul^c

^aFakulti Sains Kemanusiaan, Universiti Pendidikan Sultan Idris, 35900, Tanjung Malim, Malaysia

^bAkademi Tamadun Islam, Universiti Teknologi Malaysia, 81310 UTM Johor Bahru, Johor, Malaysia

^cFakulti Bahasa dan Komunikasi, Universiti Pendidikan Sultan Idris, 35900, Tanjung Malim, Malaysia

*Corresponding author: wahibah@fsk.upsi.edu.my

Article history: Received: 3 May 2018 Received in revised form: 24 July 2018 Accepted: 20 August 2018 Published online: 28 November 2018

Abstract

The study aims to identify the development of the Islah and Tajdid movements in Malaya and the impact on Islamic education for women starting at the madrasah level to the high level in the late 20th century. This study discusses the movement of Islah and Tajdid which appeared at the beginning of the 20th century in Malaya and analyzed the influence of thinking on Islamic women's education. This study was conducted using a qualitative study, where all data information from primary and secondary sources was scrutinized and analyzed by taking an inductive approach. The study found that the characters involved in this movement in Malaya since the very beginning of their return from their studies in Egypt have supported the thought of Sheikh Muhammad Abduh and Sheikh Rasyid Ridha in the case of women's education. They wrote and worked on publications through newspapers and magazines that voiced the importance of Muslim women to be given freedom of education to engage in society. In order to realize these thoughts and awareness, they also set up special madrasah for female students in Penang, Melaka and Singapore. The influence of their thinking has led to the awareness of the Malay community with the establishment of madrasah in the states of Kelantan, Kedah, Perlis, and Johor and opened the widest opportunities for female students to receive education. Until the Independence era of Malaya, these madrasah have expanded to whole land of Malay as the efforts and awareness of group of religionist that support the thinking of Islah and Tajdid. In 1952 Malaya Islamic College was established and followed by Yayasan Pengajian Tinggi Islam Kelantan (YPTIK) in 1956 as a result of this group's efforts. Women's students also have the opportunity to pursue higher levels of education until there is an Islamic women's education network between Malaysia, Indonesia and Egypt. At the end of the 20th century, Muslim women had succeeded in occupying various career fields, especially in Islamic education as teachers in schools, as a lecturer at higher learning centers that offering various fields of Islamic studies and as civil servants in government departments.

Keywords: Islamic education in Malaya, Islamic women's education, Islamic Higher Education, Islamic Women, Islah and Tajdid.

Abstrak

Kajian ini bertujuan mengenal pasti perkembangan gerakan Islah dan Tajdid di Tanah Melayu dan impak terhadap pendidikan Islam bagi kaum wanita sehingga ke peringkat tinggi pada akhir abad ke 20. Kajian ini membincangkan gerakan Islah dan Tajdid yang muncul pada awal abad ke 20 di Tanah Melayu dan menganalisis pengaruh pemikiran terhadap pendidikan wanita Islam. Kajian ini dilaksanakan dengan menggunakan kajian kualitatif sepenuhnya, di mana segala informasi data dari sumber-sumber primer dan sekunder diteliti dan dianalisa dengan mengambil pendekatan induktif. Kajian ini mendapati tokoh yang terlibat dalam gerakan *Islah* dan *tajdid* di Tanah Melayu sejak awal kepulangan mereka daripada pengajian di Mesir telah mendukung pemikiran Abduh dan Rasyid Ridha dalam hal pendidikan kaum wanita. Mereka menulis dan mengusahakan penerbitan menerusi akhbar dan majalah yang menyuarakan kepentingan wanita Islam diberikan pendidikan dan kebebasan untuk terlibat dalam masyarakat. Bagi merealisasikan pemikiran dan kesedaran ini, mereka juga mendirikan madrasah khusus kepada golongan pelajar perempuan di Pulau Pinang, Melaka dan Singapura. Pengaruh pemikiran mereka berjaya membangkitkan kesedaran kepada masyarakat Melayu dengan penubuhan madrasah-madrasah di negeri Kelantan, Kedah, Perlis, dan Johor. Sehingga era kemerdekaan Tanah Melayu, madrasah-madrasah ini telah berkembang ke seluruh pelosok tanah air hasil usaha dan kesedaran golongan agama yang mendukung pemikiran *Islah* dan *Tajdid*. Pada tahun 1952 Kolej Islam Malaya ditubuhkan dan diikuti dengan Yayasan Pengajian Tinggi Islam Kelantan (YPTIK) pada tahun 1956 hasil usaha golongan ini. Pelajar wanita turut mendapat peluang menyambung ke peringkat pengajian tinggi sehingga wujudnya jaringan pendidikan wanita Islam antara Malaysia, Indonesia dan Mesir. Pada akhir abad ke 20, kaum wanita Islam telah berjaya menduduki pelbagai medan kerjaya khususnya dalam pendidikan Islam sebagai guru di sekolah-sekolah, sebagai pensyarah di pusat-pusat pengajian tinggi yang menawarkan pelbagai bidang pengajian Islam dan sebagai penjawat awam di jabatan-jabatan kerajaan. Kajian ini adalah tapak atau asas untuk memperkembangkan lagi penulisan berkaitan impak wanita Islam yang berpendidikan tinggi terhadap proses islah masyarakat untuk abad ke-21 ini.

Kata Kunci: Pendidikan Islam di Tanah Melayu, Pendidikan Wanita Islam, Pendidikan Tinggi Islam, Wanita Islam, Islah dan Tajdid.

■1.0 PENGENALAN

Kedatangan penjajah British ke Tanah Melayu telah memberikan persaingan sengit terhadap perkembangan pendidikan Islam sejak berabad-abad lamanya. Sistem pendidikan masyarakat Islam di Tanah Melayu yang berteraskan kepada pengajian al-Qur'an di rumah-rumah, surau dan masjid sejak awal kedatangan Islam pada abad ke 11. Sepanjang abad ke 17 masihi hingga 19 masihi, muncul pengajian pondok yang berfungsi sebagai institusi pengajian tinggi Islam selepas masjid dan diterima oleh masyarakat Melayu sehingga mencapai tahap kecemerlangan pada awal abad ke 20. Kaum wanita juga terlibat secara langsung dalam perkembangan ini sebagai guru dan pelajar al-Qur'an di rumah-rumah dan berpeluang menikmati hak pendidikan di dalam kelas pengajian di surau dan masjid sebagaimana kaum lelaki.

Abad-abad 18M hingga 20M menyaksikan penjajahan kuasa British terhadap Tanah Melayu. Kedatangan penjajah barat ini bukan sahaja untuk mengaut hasil mahsul bumi, bahkan juga bertujuan untuk menguasai pemikiran, kebudayaan dan kehidupan orang Melayu yang rata-rata adalah penganut Islam yang setia. Agenda licik ini dilakukan melalui sistem pendidikan sekular dengan memperkenalkan institusi sekolah yang dibawa dari negara mereka secara berperingkat-peringkat bermula di negeri-negeri Selat dan diikuti dengan negeri-negeri Melayu Bersekutu (Abu Zahari Abu Bakar, 1980). Rancangan yang dilaksanakan ini menandakan bermulanya sistem sekular dalam pendidikan masyarakat Melayu walaupun pihak penjajah telah membenarkan pengajaran agama Islam diberikan kepada pelajar-pelajar di sekolahnya dengan mengadakan kelas al-Qur'an dan agama pada sesi petang (Wahibah, 1989).

Penubuhan sekolah di merata pelusuk Tanah Melayu ketika itu memberikan persaingan terhadap perkembangan pengajian Islam yang sudah sebatik dalam masyarakat Melayu di Tanah Melayu. Usaha-usaha yang dijalankan oleh pihak penjajah ini berjaya mempengaruhi sikap sebahagian masyarakat Melayu bahawa pengajian pondok hanya memberikan kepada murid-muridnya pengetahuan semata-mata sedangkan sekolah-sekolah penjajah memberikan pengetahuan dan persediaan menghadapi perubahan sosio-ekonomi untuk matlamat kejaya jangka panjang. Masyarakat Melayu mula melihat sistem persekolahan Inggeris lebih teratur dan dapat memberi jaminan pekerjaan selepas tamat persekolahan berbanding sistem pendidikan pondok (Zawawi, 2001). Pendidikan tradisional dianggap tidak formal, terkebelakang dalam kurikulum pelajaran yang hanya terbatas dalam pendidikan agama semata-mata sedangkan keperluan semasa lebih kepada kemahiran membaca, menulis dan mengira di samping memerlukan penguasaan ilmu-ilmu moden (Ibrahim Abu Bakar, Muhammad Muda, Mohammad Haji Alias, 2008; Abdullah Muhammad Zin, Zulkiple Abd. Ghani, Abdul Ghafar Hj Don, 2005; Syaifei Abu Bakar, 1980). Kelebihan ini menyebabkan masyarakat Melayu berada antara dua persimpangan, iaitu sama ada menghantar anak-anak ke sekolah kerajaan milik penjajah British atau membiarkan anak mereka menerima pendidikan tradisional yang semakin tidak popular. Namun, kebimbangan anak mereka akan dipengaruhi dengan ajaran Kristian dan budaya Barat masih menghalang mereka untuk menerima sepenuhnya sistem pendidikan barat ini.

Di dalam perkembangan ini, rata-rata ibu bapa tidak membenarkan anak perempuan atau kaum wanita terlibat dengan persekolahan ini. Mereka melihat urusan memberi pendidikan anak perempuan di sekolah tidak penting. Dalam usaha mempengaruhi pemikiran masyarakat Melayu terhadap pendidikan anak perempuan, kerajaan British telah membuka sebuah sekolah Melayu perempuan di Teluk Belanga Singapura dan sebuah lagi di Kedah Road Pulau Pinang pada tahun 1884M. Tahun berikutnya lima buah sekolah lagi ditubuhkan di Singapura. Bagi menarik minat masyarakat setempat, kebanyakan sukatan pelajaran sekolah-sekolah perempuan di peringkat awal lebih cenderung ke arah kemahiran vokasional dan pekerjaan-pekerjaan tradisi wanita. Pelajaran dimulakannya dengan pengajaran al-Quran, asas solat dan sedikit mengenai pelajaran bahasa Arab (Leonare Manderson, 1987). Selain daripada kebimbangan terhadap dakyah misionari di sekolah-sekolah penjajah ini, telah wujud satu lagi tanggapan yang tidak elok apabila anak-anak perempuan bersekolah. Ibu bapa terlalu keberatan untuk melibatkan diri dalam "usaha membazir" memberikan pendidikan kepada anak perempuan mereka (Virginia H. Dancz, 1987). Ini menyebabkan sekolah-sekolah yang dibuka terpaksa berhadapan dengan masalah kekurangan tenaga pengajar dan pelajar mengalami pertumbuhan yang sangat perlahan. Dalam tahun 1900M hanya ada 12 sekolah perempuan yang bertempat di Perak dan Selangor yang melibatkan 234 orang murid sahaja. Di negeri-negeri lain tidak ada langsung sekolah perempuan (Chai Hon-Chan, 1967).

Pada era pertembungan sistem pendidikan Islam tradisi dengan sistem pendidikan sekular barat ini, sekumpulan pelajar Melayu yang telah mendapat pendidikan daripada Universiti al-Azhar Mesir telah kembali ke tanah air. Mereka dikenali sebagai golongan *Islah* dan *tajdid* kerana membawa idea baru dalam membentuk pemikiran umat Islam supaya kembali kepada ajaran al-Qur'an dan Sunnah yang murni. Mereka juga memberi perhatian khusus kepada pendidikan umat Islam yang berhadapan dengan agenda penjajah barat ketika itu dengan menubuhkan madrasah iaitu institusi pendidikan Islam yang baru diperkenalkan hasil pengubahsuaian sistem pengajian institusi pondok yang mengalami kemerosotan dan sistem sekolah penjajah bagi memenuhi perubahan zaman. Sepanjang abad ke 20, madrasah hasil pemikiran golongan *Islah* dan *tajdid* ini berkembang di seluruh negara dan memberikan saingan sengit kepada perkembangan sekolah yang dibangunkan oleh penjajah British. Golongan ini juga sangat menitik beratkan pendidikan anak-anak perempuan dan kaum wanita dan merintis jalan menubuhkan madrasah khusus untuk pelajar perempuan di negari-negeri Selat (Ibrahim Abu Bakar, Muhammad Muda, Mohammad Haji Alias, 2008).

■2.0 KAJIAN LITERATUR

Kemunculan Gerakan *Islah* dan *Tajdid*

Gerakan *Islah* dan *Tajdid* muncul di Tanah Melayu dengan kepulangan pelajar-pelajar Melayu dari Mesir pada akhir abad ke-19 dan awal abad ke-20. Ketika mereka berada di Mesir, gerakan *Islah* dan *Tajdid* yang dipimpin oleh Syeikh Jamaluddin al-Afghani dan Syeikh Muhammad Abduh sedang berada pada kemuncak perkembangannya sehingga tersebar luas ke negara-negara Islam yang lain. Dua orang tokoh Melayu yang dikenal pasti merintis gerakan *Islah* dan *Tajdid* di Tanah Melayu ialah Syeikh Tahir Jalaluddin dan Sayed Syeikh al-Hadi. Setelah itu, semakin ramai yang mengikut jejak Sayed Syeikh al-Hadi dan Syeikh Tahir Jalaluddin dalam menyuarakan pandangan *Islah* ini apabila pulang ke tanah air, antaranya ialah Haji Abbas Mohd Taha dan Syeikh Muhammad Salim al-Khaliliy (Nik Mohd Rosdi,

2003; Nabir, 1977). Gerakan ini menyeru anggota masyarakat supaya kembali kepada ajaran asal Islam, iaitu al-Qur'an dan al-Sunnah serta mengamalkan ijtihad dan menolak *taqlid*. Mereka sangat lantang menyuarakan penentangan amalan-amalan yang disifatkan sebagai *bid'ah* atau khurafat yang terdapat dalam masyarakat Melayu ketika itu. Idea pembaharuan mereka agak berbeza dengan pemikiran para ulama yang mendapat pendidikan dari Mekah dan India dan para ulama yang membangunkan institusi pondok atau ulama yang menjawat jawatan dalam badan-badan Islam (Abdul Rahman, 1998; Deliar Noo, 1996). Bagi menjayakan pemikiran Islah ini, mereka telah menerbitkan majalah yang dinamakan "*al-Imam*" bersempena dengan gelaran pemimpin mereka di Mesir Syeikh Muhammad 'Abduh (Mat Rofa, 2016; Nik Mohd Rosdi, 2003; Adibah Sulaiman & Ezad Azraai Jamsari, 2000; Khoo Kay Kim, 1991; Abu Bakar Hamzah, 1991; Abdul Rahman, 1998).

Dalam hal kaum wanita pula, gerakan *Islah* dan *Tajdid* ini telah membawa dua pengaruh yang memberi kesan besar terhadap kedudukan kaum wanita Melayu di Tanah Melayu, iaitu berkaitan hak kebebasan wanita dalam Islam yang disuarakan secara lantang menerusi penerbitan akhbar mereka di samping memberi perhatian dalam hal pendidikan wanita dengan mengasaskan institusi madrasah yang khusus untuk kaum wanita (Adibah Sulaiman & Ezad Azraai Jamsari, 2000; Wahibah:1998).

Wacana Wanita Islam dalam Pemikiran Gerakan *Islah* dan *Tajdid*

Pemikiran tentang wanita merupakan satu wacana penting yang diberi perhatian oleh golongan *Islah* dan *Tajdid*. Hal ini dapat dilihat menerusi penulisan yang tersebar di dada-dada akhbar kepunyaan mereka seperti akhbar *Neraca* yang sempat diterbitkan sepanjang tahun 1911-1915, majalah *Ikhwan* diterbitkan pada tahun 1926-1931 dan akhbar *Saudara yang sempit terbit pada tahun 1928* (Abu Bakar Hamzah, 1991; Nabir : 1977). Pada tahun 1930 pula, Syed Syeikh al-Hadi menerbitkan buku *Alam Perempuan*. Buku *Alam Perempuan* merupakan adaptasi daripada buku karya Qasim Amin (1863-1908) yang berjudul *Tahrir al-Mar'ah (Emansipasi Wanita)* dihasilkan pada tahun 1899 dan buku berjudul *Al-Mar'ah al-Jadidah (Wanita Baharu)* yang diterbitkan pada tahun 1901 di Kaherah. Buku ini banyak menyentuh tentang perlunya wanita Islam menggunakan akal dengan sempurna, pelajaran yang betul dan pengetahuan yang mendalam untuk menjalani kehidupan sebagai muslimah yang sebenar. Malah, Syed Syeikh al-Hadi menggalakkan wanita diberi kebebasan dalam menentu hala tuju kehidupan mereka menerusi novel pertama di Malaysia *Faridah Hanum* terbitan tahun 1925 yang membangkitkan perbincangan hangat dalam kalangan masyarakat Islam ketika itu. Ia menonjolkan persoalan kebebasan wanita yang perlu diberikan kepada mereka daripada tradisi masyarakat (Sarji Kasim, 2003). Menerusi tulisan golongan *Islah* ini, dapat dilihat dengan jelas pandangan mereka turut memperjuangkan kedudukan wanita Melayu dan menyeru supaya wanita diberikan pendidikan formal setanding dengan kaum lelaki. Rayuan agar anak-anak perempuan diberi didikan formal telah disiarkan dalam majalah-majalah seperti *Pilihan Timur, al-Ikhwan* dan *Majalah Guru* (Manderson L., 1981). Bagi Syed Syeikh al-Hadi, sebuah masyarakat hanya akan berkembang apabila taraf wanitanya diperbaiki kerana wanitalah yang menjadi asas kepada sesiapa sahaja yang inginkan kemajuan bangsa dan negara (Marina Merican, 1969). Manakala Ahmad Lutfi pula berpendapat masyarakat tidak boleh maju sehingga kaum wanitanya turut maju, dan kemajuan yang seperti itu hanya boleh didapati melalui pendidikan (Khalidah Adibah, 1969).

Rentetan daripada itu, beberapa perkara berhubung pendidikan wanita telah menjadi sebahagian daripada perdebatan umum di kalangan ulama yang berbeza pandangan dengan golongan *Islah* dan turut menarik perhatian golongan wanita terutamanya kalangan bangsawan. Antara tokoh yang menunjukkan komitmen tinggi terhadap kepentingan pendidikan wanita ialah Syeikh Muhammad Fadhlullah al-Suhaimi yang kembali dari pengajiannya di Mesir pada tahun 1914. Beliau banyak menyuarakan kepentingan pendidikan anak-anak perempuan menerusi penulisan beliau untuk menyedarkan masyarakat Melayu tentang pentingnya peranan wanita di tengah masyarakat sama seperti kaum lelaki. Beliau sering menekankan perlunya anak-anak perempuan diberi pelajaran setinggi boleh hingga mereka layak menjadi guru dan pendidik kepada anak-anak dan keluarga mereka sendiri untuk memperbaiki taraf hidup dan masa depan bangsa Melayu seluruhnya (Mustaffa Suhaimi, 1998, Wahibah, 1995).

Penubuhan Madrasah Khusus Untuk Pelajar Wanita Islam

Usaha memperjuangkan kepentingan wanita Melayu dalam pendidikan tidak terbatas menerusi pemikiran dan penulisan golongan *Islah* dan *Tajdid* sahaja. Apa yang jelas, kemerosotan institusi pondok kesan daripada persaingan dengan pendidikan Barat pada awal abad ke-20 mendorong para pemikir gerakan *Islah* dan *Tajdid* di Tanah Melayu melakukan reformasi dalam bidang pendidikan. Mereka memperkenalkan institusi pendidikan corak baharu yang disebut sebagai madrasah. Tokoh-tokoh gerakan *Islah* telah menubuhkan beberapa buah sekolah Melayu dan Arab (Madrasah) yang dibuka kepada semua pelajar tanpa mengira jantina dengan penubuhan Madrasah al-Masriyyah di Bukit Mertajam pada tahun 1906, Seberang Prai. Usaha ini diikuti dengan penubuhan madrasah khusus untuk anak-anak perempuan yang dianggap sebagai satu usaha yang berani pada masa itu. Namun hanya ibu bapa yang mempunyai kesedaran tinggi terhadap pendidikan anak-anak perempuan akan menghantar anak-anak mereka ke sekolah-sekolah yang dibuka ini (Rahim Othman, 1987). Madrasah khusus untuk pelajar perempuan bermula dengan usaha rintis menerusi pembukaan Madrasah al-Iqbal di Singapura (1908), Madrasah al-Hadi di Melaka (1916), Madrasah Muhammadiyah Melayu di Kelantan (1917), dan Madrasah al-Mashoor di Pulau Pinang (1918). Dua buah madrasah juga muncul di Johor, iaitu Madrasah al-Khairiyyah pada tahun 1920 dan Madrasah Haji Taib pada tahun 1921. Manakala di Perak, Madrasah al-Idrisiyyah Kuala Kangsar dibuka pada tahun 1922 dan di Perlis pula, Madrasah Alawiyah al-Madaniyyah dibuka pada tahun 1930. Kemudian di Macalister Road, Pulau Pinang, pada tahun 1934. Pada tahun sama juga dua buah madrasah ditubuhkan, iaitu Maahad Ihya al-Syarif Gunung Semanggol Perak dan Maahad Mahmod Alor Setar Kedah (Ibrahim Abu Bakar, Muhammad Muda, Mohammad Haji Alias, 2008; Abdullah Muhammad Zin, Zulkiplie Abd. Ghani, Abdul Ghafar Hj Don, 2005; Abdullah Jusoh, 1989).

Pada peringkat awal terdapat madrasah yang terpaksa ditutup seperti Madrasah al-Huda dan Madrasah al-Iqbal kerana tidak mendapat sambutan menggalakkan daripada masyarakat Melayu yang kebanyakannya berpendapatan rendah. Namun, usaha memperjuangkan pendidikan untuk kaum wanita tetap diteruskan oleh tokoh-tokoh *Islah* dan *Tajdid* yang kemudian. Kesedaran ibu bapa terhadap pendidikan anak-anak perempuan meningkat dengan begitu ketara hasil usaha pemikiran *Islah* dan *Tajdid* era pertengahan abad ke-20. Secara praktiknya, kesungguhan pendukung gerakan *Islah* dapat dilihat menerusi usaha-usaha yang dilakukan oleh seorang daripada tokoh *Islah* dan *Tajdid* ini, iaitu Fadhlullah Suhaimi. Beliau bukan sahaja lantang menyuarakan saranan berkaitan pendidikan

wanita menerusi penulisannya, malah terlibat secara praktikal dan konsisten bagi merealisasikan idealisme tentang kebebasan dan pendidikan wanita dengan menubuhkan Madrasah al-Ma'arif Singapura (1936) dan Madrasah al-Ridhwan (1951) di Singapura. Beliau turut berhijrah ke Kelantan untuk memberi dukungan kepada rakan-rakannya dalam penubuhan sekolah-sekolah untuk anak-anak perempuan dengan membuka Madrasah li al-Banat Kelantan pada tahun 1942, Madrasah al-Saniah Pasir Putih pada tahun 1945 dan Madrasah Falahiyah Pasir Pekan Kelantan pada tahun 1952 serta banyak mengasaskan madrasah-madrasah di seluruh Tanah Melayu bersama teman seperjuangan yang lain antaranya Kolej Islam Malaya pada tahun 1950 dan Madrasah al-'Attas Johor pada tahun 1951.

Sehingga era kemerdekaan Tanah Melayu, madrasah-madrasah ini telah berkembang ke seluruh pelosok tanah air hasil usaha dan kesedaran golongan agama yang mendukung pemikiran *Islah* dan *Tajdid* dalam masa yang sama menerima pelajar perempuan sebagai pelajar di madrasah-madrasah ini (Mustaffa Suhaimi, 1998; Wahibah, 1995). Usaha ini juga telah menyebabkan berlakunya perubahan pendidikan dan perkembangan baharu dalam sejarah pendidikan Islam. Selain madrasah yang ditubuhkan pihak tertentu sama ada secara individu atau berkumpulan terutama oleh golongan *Islah* tadi, terdapat juga madrasah yang lahir hasil pengubahsuaian sistem pendidikan pondok yang semakin merosot akibat sistem persekolahan yang diperkenalkan oleh penjajah (Othman, 1980). Menjelang kemerdekaan, usaha-usaha golongan *Islah* untuk membawa perubahan kepada masyarakat Melayu menerusi pendidikan formal ini sudah menampakkan impaknya. Boleh dikatakan setiap negeri di Malaysia mempunyai lebih daripada dua atau tiga buah madrasah yang mengambil idea golongan *Islah* ini. Madrasah-madrasah ini telah membuka ruang kepada pelajar perempuan untuk menikmati pendidikan Islam secara sistematik sebagaimana kaum lelaki dan terkawal di bawah bimbingan guru-guru beragama Islam atau ustaz yang diyakini oleh ibu bapa.

Madrasah-madrasah ini mengaplikasikan pendekatan pengajaran dalam bentuk persekolahan dalam bilik darjah sebagaimana sekolah-sekolah yang diperkenalkan oleh penjajah tetapi menggabungkan kurikulum agama dan mata pelajaran yang berbentuk kemahiran semasa seperti ilmu Hisab, Sejarah, Geografi dan Bahasa Inggeris. Ia turut dibuka kepada semua pelajar lelaki dan perempuan dalam suasana keislaman. Secara beransur-ansur tumbuh madrasah-madrasah di seluruh Tanah Melayu dan sebahagian institusi pondok menerima pakai pendekatan yang dibawa oleh golongan *Islah* ini (Ibrahim Abu Bakar, Muhammad Muda, Mohammad Haji Alias, 2008. Abdullah Muhammad Zin, Zulkiplie Abd. Ghani, Abdul Ghafar Hj Don, 2005; Abdullah Jusoh, 1989).

■3.0 PERBINCANGAN HASIL DAPATAN

Impak Pemikiran *Islah* Dan *Tajdid*

Jelaslah bahawa selepas Perang Dunia Kedua, pengaruh gerakan *Islah* dan *Tajdid* telah memberi impak yang besar sehingga muncul suatu anjakan paradigma yang ketara terhadap pemikiran masyarakat Melayu termasuklah dalam hal pendidikan kaum wanita Melayu Islam. Sehingga pertengahan abad ke-20-an, pelajar wanita Islam sudah menikmati pendidikan formal peringkat menengah di institusi madrasah-madrasah yang dibina hasil gerakan *Islah* dan *Tajdid* sejak awal abad ke 20 dengan kelulusan *syahadah thanawiyah*. Perkembangan yang positif ini berlaku kerana semakin ramai lulusan Universiti al-Azhar yang mendukung gerakan *Islah* di Mesir telah kembali ke Malaysia. Mereka membuka dan mengajar di madrasah-madrasah dengan menggunakan suatu pendekatan baharu yang secara tidak langsung mengukuhkan keyakinan dan pengiktirafan masyarakat Melayu terhadap keupayaan lulusan al-Azhar. Madrasah yang dibuka ini menerima pelajar lelaki dan perempuan dan mendapat kepercayaan ibu bapa Melayu yang merasa bimbang untuk menghantar anak-anak mereka ke sekolah Melayu dan Inggeris yang dibuka dan ditaja oleh penjajah British. Keyakinan masyarakat terhadap keupayaan madrasah-madrasah ini semakin kukuh apabila madrasah-madrasah yang dibuka oleh pendukung *Islah* mula mendapat pengiktirafan pihak Universiti al-Azhar. Malah pihak al-Azhar telah menghantar guru-guru sebagai tenaga pengajar pinjaman. Sebagai contoh pihak universiti telah menghantar Syeikh Mahmud Qindil sebagai guru pinjaman dan Syeikh Abdul Haq Hamis pula dilantik sebagai nazir pada tahun 50-an di Madrasah Alawiyah Arau Perlis (Wahibah, 2014).

Jaringan Awal Pendidikan Islam Wanita Melayu Islam

Sehingga dekad 50an, keperluan mendapatkan tempat pengajian yang lebih tinggi kepada pelajar wanita yang belajar di madrasah-madrasah semakin mendesak. Namun, amalan ibu bapa menghantar anak-anak perempuan mereka belajar dalam bidang agama di Timur Tengah sebelum dekad ini sebagaimana kaum lelaki yang sudah merantau jauh sehingga ke Timur Tengah menerusi budaya *rihlah 'ilmiyyah* sejak abad ke 19. Ini disebabkan belum ada mana-mana institusi pengajian tinggi yang menawarkan bidang pengajian Islam dan tidak ada institusi pengajian tinggi agama di Tanah Melayu yang membuka peluang kepada kaum wanita. Sebilangan ibu bapa yang prihatin dengan kepentingan pendidikan kepada anak perempuan mereka, menghantar anak-anak mereka menyambung pengajian di Maktab Latihan Perguruan Perempuan Melayu di Melaka yang dibuka oleh kerajaan British pada tahun 1932 (Sufean Husin, 2004). Manakala sebahagian lagi ibu bapa yang tidak mahu menghantar anak-anak mereka ke sekolah penjajah hanya membenarkan anak-anak perempuan mereka mengajar di madrasah-madrasah yang mereka belajar dahulu. Sebahagian besar pelajar wanita yang berkelulusan *syahadah thanawi* daripada madrasah-madrasah yang wujud di seluruh negara ini terpaksa membatalkan hasrat untuk melanjutkan pelajaran lebih tinggi memandangkan kekangan ekonomi. Malahan sebahagian besar ibu bapa Melayu ketika itu dibelenggu oleh dua masalah besar untuk menghantar anak perempuan ke luar negara, iaitu kemampuan kewangan dan halangan budaya yang tidak menggalakkan anak-anak perempuan berjauhan daripada keluarga (Wahibah, 2014).

Meskipun begitu, terdapat ibu bapa yang berkesedaran tinggi dan berkemampuan telah menghantar anak perempuan mereka ke Indonesia. Pada dekad 30an terdapat pelajar perempuan dari Tanah Melayu melanjutkan pelajaran ke Kolej Diniyyah Putri yang telah ditubuhkan sejak 1923 di Padang Panjang, Sumatera dan Universiti Islam Sumatera Utara (Mona Abaza, 1999; Wahibah, 1995; Amuddin, 1982). Kebanyakannya mereka ini pulang ke Tanah Melayu setelah tamat pengajian di kolej ini menjadi tokoh pemimpin wanita yang terkehadapan dalam politik dan pendidikan seperti Salmah Syeikh Hussin yang merupakan Ketua Dewan Muslimat PAS yang ketiga dari tahun 1960-1966 (Aiman, 2006), Aishah Abdul Ghani pernah menjadi Ketua Wanita UMNO dan Menteri Kebajikan Malaysia (Aishah Ghani, 1992), Khatijah Sidek seorang tokoh politik yang terlibat dalam perjuangan kemerdekaan negara (Khatijah, 1995), Sakinah Junid (Aiman, 2006), Anyar Dawamin (Wahibah, 1995), dan Shamsiah Fakeh (Shamsiah, 2007). Menurut Aishah Ghani (1992):

“Saya menuntut di Diniyyah Puteri selama hampir empat tahun mulai awal tahun 1936 hingga 1939. Pada akhir tahun 1939, saya telah tamat darjah VII di Diniyyah Putri dan diberi sijil kelulusan. Ramai kawan yang menyambung pelajaran di Muallimat, iaitu Maktab Latihan Guru sebagai lanjutan dari Diniyyah Puteri. Saya telah mengambil keputusan untuk menyambung pelajaran di Kolej Islam Padang Sumatera Barat...”

Segelintir ibu bapa yang berada dan memiliki kesedaran tinggi terhadap pendidikan anak-anak perempuan telah menghantar anak mereka ke Mesir untuk menyambung pelajaran di *Maahad Mu'allimat* dan *Kuliyah Dar al-Ulum* Kaherah Mesir pada awal tahun 50an. Pelajar wanita Melayu yang dikenal pasti meneroka jalan-jalan ilmu atau budaya *safar* (berjalan jauh) untuk menuntut ilmu ke Mesir ialah tiga orang anak perempuan kepada Syeikh Fadhllullah Suhaimi penerus gerakan *Islah* yang kemudiannya. Tiga orang pelajar wanita yang dinyatakan ini ialah Saidah, Kamaliah dan Aishaton yang telah menamatkan pelajaran mereka di peringkat *thanawiyah* (menengah) di Madrasah al-Ma'arif, Singapura (Madrasah Ma'arif, 1987). Pada tahun 1950, ketiga-tiga pelajar tersebut telah dibawa oleh Fadhllullah Suhaimi ke Universti al-Azhar untuk memohon melanjutkan pelajaran dalam bidang pengajian Islam. Tetapi disebabkan Universiti al-Azhar ketika itu belum membuka kuliah rasminya kepada kaum wanita, maka permohonan mereka telah ditolak (Bin Salamon, 1980). Akhirnya mereka telah diterima masuk ke *Ma'had al-Mua'allimat* (Kolej Perguruan Wanita) di Syubra Kaherah yang dikendalikan oleh Universiti Kaherah. Jalan yang telah dirintis oleh Syeikh Fadhllullah Suhaimi ini telah membuka peluang pelajar perempuan daripada Tanah Melayu untuk menyambung pelajaran ke institusi pendidikan di Mesir. Pada tahun 1953, sekumpulan pelajar wanita telah sampai ke Mesir untuk mengikuti pengajian di *Ma'had al-Mu'allimat* Syubra, iaitu Salamah Hassan, Nik Zaharah Nik Yahya dan Tuan Aminah Tuan Salleh (Wahibah, 1995). Pada tahun ini juga, Saidah Suhaimi salah seorang daripada pelajar wanita Melayu yang memasuki *Ma'had al-Mu'allimat* telah berjaya mendapat tempat di Kulliyah Dār al-'Ulūm Universiti Kaherah. Pada tahun ini juga, Kulliyah Dār al-'Ulūm Universiti Kaherah menerima kumpulan pertama pelajar wanita untuk mengikuti kuliah bersama pelajar lelaki (Taqwīm Dār al-'Ulūm, 1991). Penerimaan ini merupakan satu titik sejarah buat pelajar wanita Islam kerana akhirnya mereka berpeluang ke menara gading dalam bidang pengajian Islam dan bahasa Arab.

Pada tahun 1956, *Mu'tamar al-'Alami al-Islāmi* (MAI) yang berpusat di Jeddah, Arab Saudi telah menawarkan biasiswa kepada pelajar-pelajar di seluruh negara Islam termasuk Tanah Melayu untuk menyambung pelajaran ke Mesir. Menurut Syarifah Atai'yah (Tembual, 2012) yang merupakan salah seorang pelajar yang menerima biasiswa ini, seramai lima orang pelajar dari Tanah Melayu telah dipilih menerusi sesi temuduga dengan wakil MAI yang datang ke Tanah Melayu, iaitu tiga pelajar lelaki dan dua pelajar perempuan. Tiga orang pelajar lelaki itu ialah Abdul Halim dari Perlis, Hashim dari Kelantan dan Syaykh Mokhsin Salleh dari Kedah. Dua orang pelajar perempuan yang terpilih itu ialah Syarifah 'Atai'yah Syed Hasyim dari Perlis dan Fatimah Abdul Ghani dari Johor (Temubual dengan Haron Din, 2010; Syarifah 'Atai'yah, 2012; Ismail Ibrahim, 2013; Yusuf Ahmad, 2013). Pemilihan dibuat daripada kalangan pelajar perempuan yang telah berjaya di peringkat *syahādah thānawīyyah* di sekolah-sekolah Arab di seluruh Tanah Melayu. Apabila sampai di Kaherah, pihak MAI meminta mereka memilih tempat pengajian berdasarkan kelayakan masing-masing. Sementara mengurus kemasukan ke tempat pengajian, Syarifah 'Atai'yah dan Fatimah menghadiri kelas umum untuk kaum wanita di al-Azhar yang disebut *Dirāsah Khāssah* sehingga mereka mendapat tempat pengajian yang rasmi. Kelas *Dirāsah Khāssah* ini merupakan kelas pengajian halaqah yang disediakan oleh al-Azhar untuk pelajar di peringkat pra-universiti untuk melayakkan mereka memasuki universiti. Terdapat juga kelas khusus untuk kaum wanita mendapat ilmu dari mana-mana Syaikh al-Azhar sebelum KBIUA dibuka pada tahun 1963. Apabila KBIUA dibuka, *Dirāsah Khāssah* ini bertaraf *thanawi* yang melayakkan kaum wanita memasuki KBIUA (Wahibah: 2014). Berita dan cerita pemergian Syarifah 'Atai'yah ke Mesir sudah menjadi bualan masyarakat seperti yang diperjelaskan oleh Dato' Dr. Haron Din menerusi temubual (2013) ketika beliau mula belajar di Madrasah Alawiyyah Arau Perlis dengan katanya:

“...Mungkin sejauh ingatan saya, wanita yang telah meninggalkan tanah air pergi belajar di al-Azhar atau Mesir, ialah Syarifah 'Ataiyyah, orang Arau, Perlis. Dia menjadi perbualan kami sebab masa saya mula belajar di al-'Alawiyyah, memang kita punya idola ketika itu adalah untuk pergi ke al-Azhar. Dan jejak orang pergi ke Azhar itu kita ikuti dan dengar cerita. Bila mendengarkan perempuan bernama Syarifah 'Ataiyyah ni pergi ke Mesir, perempuan pergi ke Mesir seorang diri, menjadi pendorong kepada perempuan-perempuan lain di al-'Alawiyyah...”

Beberapa bulan kemudian Syarifah 'Atai'yah telah mendapat tempat di *Ma'had al-Mu'allimat al-'Ammah* Kaherah Mesir dalam bidang perguruan dan mengikuti pengajian latihan perguruan selama empat tahun. Setelah itu beliau mengikuti latihan pengkhususan pendidikan khas di *Ma'had Dhi'af al-'Uqūl* (Kolej Pendidikan Khas) selama dua tahun sehingga memperolehi diploma pendidikan kanak-kanak kurang upaya. Manakala sahabatnya, Fatimah Abdul Ghani mengikut jejak anak Syaykh Fadhllullah Suhaimi dengan menyambung pengajian dalam bidang pengajian Islam dan bahasa Arab di *Kuliyah Dār al-'Ulūm* Universiti Kaherah (Ismail Ibrahim, 2013; Syarifah, 2012). Selain *Kuliyah Dār al-'Ulūm* yang menerima pelajar wanita termasuk pelajar wanita dari Tanah Melayu, Universiti 'Ayn Syams turut terpenggil bagi memenuhi kesedaran ini dengan membuka *Kuliyah al-Banāt* (Fakulti Wanita) pada tahun 1956 ('Uthmān, 1988).

Pada tahun 1958, Syeikh Fadhllullah Suhaimi telah membawa seorang lagi anak perempuannya yang bernama Aisyahaton dan dua orang pelajar wanita Melayu yang tamat belajar di *Ma'had al-Mu'allimat Dār al-'Ulūm* sebelum ini, iaitu Nik Zaharah Nik Yahya dan Tuan Aminah Tuan Salleh untuk menyambung pelajaran peringkat diploma pendidikan di Universiti 'Ain Syams. Semenjak itu, ramai pelajar menurut jejak mereka menyambung pelajaran di Universiti 'Ain Syams untuk mendalami bidang pendidikan di peringkat diploma atau ijazah terutama pelajar yang telah tamat daripada Universiti al-Azhar pada tahun 60-an dan 70-an baik pelajar lelaki mahupun pelajar wanita (Mustaffa Suhaimi, 1998; Wahibah, 1995).

Pelajar Wanita di Institusi Pendidikan Tinggi Islam dalam Negara

Pada awal 50an, idea untuk membina sebuah kolej Islam yang bertaraf universiti semakin hangat diperkatakan di dada-dada akhbar hasil cetusan Profesor Zulkifli Muhammad salah seorang tokoh yang mendukung pemikiran *Islah dan Tajdid*. Para alim ulama Melayu telah menyuarakan idea ini sebelum Perang Dunia Kedua lagi agar wujudnya sebuah institusi pendidikan tinggi agama dan telah membangkitkan kesedaran untuk mendesak kerajaan menubuhkan sebuah institusi pengajian tinggi Islam di negara ini. Idea ini mendapat tentangan daripada penjajah British yang bimbang penubuhan kolej ini akan melahirkan kesedaran umat Melayu untuk menuntut kemerdekaan. Bagaimanapun, dengan sokongan padu daripada raja-raja Melayu dan tokoh-tokoh masyarakat, akhirnya pada tahun 1955, Kolej Islam Malaya (KIM) berjaya ditubuhkan di bangunan istana Jam'ieyah Kampung Jawa Klang Selangor (Abdullah, Zulkifli dan Abdul Ghafar, 2005; Abdul Talib b. Hamid, 2001). Pihak Universiti al-Azhar telah memberi sokongan padu menerusi perjanjian persefahaman (MoU) dengan menghantar dua orang pensyarah bertaraf profesor, iaitu Profesor Dr. Muhammad Abdul Rauf dan Profesor Dr. Zaki Abu Khair untuk berkhidmat di KIM. Penghantaran pensyarah al-Azhar ini disusuli dengan pengiktirafan syahadah KIM setaraf dengan syahadah 'aliyyah (ijazah sarjana muda) di Universiti al-Azhar yang melayakkan lulusan KIM menyambung pengajian di al-Azhar Mesir pada peringkat sarjana (Abdul Talib b. Hamid, 2001).

Penubuhan KIM bukan sahaja memberi peluang seluas-luasnya kepada masyarakat Islam di Tanah Melayu menikmati pendidikan tinggi bertaraf universiti, malah merupakan bibit awal yang subur untuk mengangkat martabat pendidikan Islam di Malaysia ke peringkat antarabangsa dan sekali gus mengangkat martabat wanita Melayu Islam. Sebagai sebuah institusi pendidikan tinggi Islam yang pertama di Tanah Melayu dan mendapat pengiktirafan al-Azhar, KIM tidak membataskan hak untuk mendapat ilmu hanya kepada kaum lelaki sahaja. Usaha-usaha untuk memberi peluang yang sama kepada kaum wanita telah disuarakan oleh pelbagai pihak. Abdul Talib Hamid (2001) membincangkan rancangan penerimaan pelajar perempuan di KIM dengan katanya:

“Sehubungan dengan itu, dalam mesyuarat jawatankuasa akademik KIM pada 11 Julai 1958, pengetua KIM pada masa itu Dr. Muhammad Abdul Rauf telah memaklumkan kepada majlis tentang cadangan Pengerusi MKIM, Dato' Syed Ibrahim al-Sagoff untuk menerima pelajar-pelajar perempuan belajar di KIM. Menurut beliau, kemasukan pelajar perempuan ke KIM merupakan satu kemajuan kepada Kolej....Seterusnya dalam mesyuarat Jawatankuasa Akademik KIM yang diadakan pada 3 Disember 1958, mesyuarat memaklumkan keputusan yang dibuat oleh MKIM...Pada 5 Feb 1959, Majlis Raja-raja Melayu telah mengadakan mesyuarat dan telah menumpukan perbincangan ke atas cadangan memasukkan pelajar perempuan ke KIM”

Setelah lima tahun KIM beroperasi, sejarah menyaksikan kaum wanita menikmati pendidikan tinggi Islam seiring dengan kaum lelaki. Pada sesi 1960 KIM menerima kumpulan pertama pelajar-pelajar perempuan. Walau bagaimanapun, hanya empat orang pelajar wanita yang mendaftar diri pada sesi tersebut, iaitu Fauziah Abd Rasyid, Rahimah Fathiyah Abdul Kadir, Rubiah Othman dari Perak dan Rahimah Haji Omar dari Selangor. Namun, setahun kemudian, tahun 1961, bilangan pelajar perempuan bertambah kepada 22 orang. Manakala pada tahun 1964, bilangan pelajar perempuan meningkat sehingga mencecah 79 orang. Pertambahan pelajar perempuan dari tahun ke tahun dan kebolehan mereka dalam pengajian peringkat tinggi membuktikan keupayaan mereka setanding dengan pelajar lelaki (Abdul Talib Hamid dan Firdaus Ahmad Azzam: 2003). Dalam hal ini, Dato' Dr. Haron Din (2010 Tembual) seorang daripada bekas pelajar KIM pada tahun 1962-1967 menjelaskan kemampuan pelajar wanita dalam pendidikan yang sezaman dengan beliau seperti berikut:

“...Saya ingat lima orang perempuan itu, satu Kalthom binti Hisham, kedua Mahani binti Mahmood, ketiga Syarqiah bt Ahmad, keempat Maryam bt Majid, kelima Hafsa bt Yaakob, kakak kepada Dato' Moneir Yaakob yang jadi pengarah IKIM sekarang. Bila fokus tentang keupayaan wanita dalam pendidikan, maka saya ingat kelima-lima orang ini, yang menyambung pelajaran ke Mesir ialah satu Kalsom bt Hisham dan yang keduanya Maryam bt Majid. Kalsom bt Hisham tu tamat bekerja sebagai juruhebah radio yang terkenal dan berjaya ketika itu selepas tamat Kolej Islam Malaya sebelum ke al-Azhar. Kalsom jadi juruhebah selepas itu dia berpeluang melanjutkan pelajaran ke al-Azhar, Kuliyyah Banat, Azhar dan berjaya di Kuliyyah Banat. Pulang bekerja sebagai pensyarah Maktab Perguruan Islam sehinggalah bersara dan diambil khidmat sebagai salah seorang penasihat haji kepada Tabung Haji. Dan setahu saya kekal sampai hari ini. Mariam Majid lepas berjaya berkhidmat sebagai guru di Johor sehinggalah akhir hayatnya. Lagi tiga orang semuanya terlibat dengan guru, Mahani, Sharqiyyah dan Hafsa terlibat sebagai guru. Hafsa berkahwin dengan Mufti Kerajaan Pahang, Syarqiyyah berkahwin dengan pegawai DBP, Mahani berumahtangga dengan seorang pegawai kerajaan. Tapi kelima-lima orang tersebut mampu bersaing dan mempunyai hemah yang tinggi, menjadi pendorong kepada wanita lain untuk maju dalam pendidikan kerana kemampuan mereka jelas. Semasa bersama saya pun, mereka tidak pernah terkandas. Dan di Azhar sendiri pun mereka tidak pernah terkandas. Mereka di al-Azhar sezaman dengan saya. Semasa saya buat Masters, Kalsom sudah ada di Mesir. Masa saya berangkat ke Azhar tahun 1967...”

Penubuhan KIM sebagai pusat pengajian tinggi yang bertaraf universiti yang diiktiraf oleh al-Azhar telah diikuti dengan penubuhan sebuah lagi pusat pengajian tinggi oleh kerajaan negeri Kelantan yang dikenali sebagai Yayasan Pengajian Tinggi Islam Kelantan (YPTIK) pada tahun 1965 di bawah Undang-undang Negerinya. Tiga tahun kemudian, YPTIK mendapat pengiktirafan dari al-Azhar yang memberi peluang kepada pelajar-pelajarnya menyambung pengajian ke Mesir sama ada di peringkat sarjana muda dalam bentuk program *mua'dalah* dan juga sarjana (Wahibah, 2014; Aminah Md. Noor: 1988). Pada tahun 1971 pula, sebuah fakulti khusus untuk pelajar dalam bidang pengajian Islam dibuka seiring dengan penubuhan Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM), iaitu Fakulti Pengajian Islam. Pada

tahun 1982 pula YPTIK telah diserapkan di bawah Universiti Malaya dan dinaiktarafkan sebagai sebuah akademi dengan nama Akademi Islam UM. Seterusnya perkembangan pendidikan tinggi Islam di Malaysia mencapai mercu kegemilangannya apabila sebuah universiti Islam bertaraf antarabangsa ditubuhkan, iaitu Universiti Islam Antarabangsa Malaysia pada tahun 1990 (Abdullah Muhammad Zin, Zulkiplie Abd. Ghani & Abdul Ghafar Hj Don, 2005). Penubuhan IPTA ini diibaratkan seperti bulan jatuh ke riba kepada umat Islam khususnya pelajar-pelajar yang mendapat didikan di madrasah dan sekolah-sekolah agama di seluruh negara sama ada lelaki atau wanita. Penubuhan KIM tahun 1955, YPTIK 1965 dan kewujudan IPT yang lain yang menawarkan program pengajian Islam telah membuka jalan baharu buat kaum wanita yang berkelulusan madrasah-madrasah di seluruh negara untuk menikmati pendidikan Islam yang lebih tinggi bertaraf universiti hasil perjuangan panjang gerakan *Islah* dan *Tajdid*.

Pelajar Wanita Melayu mendapat tempat di Universiti al-Azhar Mesir

Pada tahun 1962, Universiti al-Azhar telah membuka Kuliyyah al-Banat al-Islamiyyah (KBIUA). Sejak selepas era Daulah Fatimiyyah (abad ke 12M) inilah julung kalinya al-Azhar menerima pelajar wanita. Pada sesi pertama tahun 1962/1963 pelajar wanita dari Mesir dan negara luar secara rasminya menjadi pelajar. Pembukaan KBIUA telah membuka peluang seluas-luasnya kepada pelajar wanita dari seluruh dunia Islam untuk menikmati pendidikan tinggi Islam seiring dengan kaum lelaki selama ini (Jāmi'ah al-Azhar, 1383H/1964M). Pengiktirafan al-Azhar ke atas *syahadah thanawiyyah* daripada madrasah-madrasah di Kedah, Pulau Pinang, Johor dan Pahang dan *syahadah 'aliyah* dari KIM dan YPTIK telah membuka jalan yang seluas-luasnya kepada pelajar wanita Malaysia meneruskan pengajian ke Universiti al-Azhar (Abdul Talib, 2001. Aminah, 1989). Terdapat empat cara yang melayakkan pelajar wanita Malaysia mendapat tempat di KBIUA (Wahibah, 2014).

Pertama, menerusi kelulusan *syahadah thanawi* daripada mana-mana madrasah yang diiktiraf oleh Universti al-Azhar dengan menyambung pengajian ke al-Azhar pada tahun pertama. Antara sekolah Arab yang mempunyai autoriti mengeluarkan sijil *syahadah thanawi* yang diiktiraf oleh Universti al-Azhar sejak awal 60an dan 70an ialah Madrasah Alawiyah Arau, Perlis, Maahad Mahmud (sekarang Maktab Mahmud) Alor Setar, Kedah, Maahad Johor Baharu, Johor, Madrasah al-Irsyad Pulau Pinang dan Kuliyyah Sultan Abu Bakar Pekan, Pahang. Pelajar wanita yang terawal diterima sebagai pelajar di KBIUA di peringkat ijazah Sarjana Muda pada tahun 1964, ialah pelajar lulusan *syahadah thanawiyyah* dari Maahad Mahmud Alor Setar, Kedah dan Madrasah Alawiyah Arau, Perlis. Pelajar kumpulan pertama seramai dua orang, iaitu Siti Balkis bt Abu Bakar dan Hijrah Kasim. Pada sesi berikutnya, seramai enam orang pelajar perempuan pula menuruti jejak rakannya, iaitu Mariam Mat Isa, Radhiah Mahmud, Syarifah Azizah Syed Kechil, Aminah Zakaria, Kalthum Kasim dan Busyro Hj Talib (Temubual Balkis dan Aminah, 2010). Kaedah kedua adalah melalui sistem mu'adalah (MoU Universiti al-Azhar) dengan Yayasan Pengajian Tinggi Islam Kelantan (YPTIK). Sistem ini melayakkan pelajar mengikuti kuliah ijazah Sarjana Muda yang setaraf dengan ijazah 'Aliyah Universiti al-Azhar di YPTIK dan menyambung pengajian di KBIUA pada tahun kedua atau ketiga atau keempat untuk menghabiskan baki tempoh pengajian mereka (Abu Talib : 2010). Saluran kedua ini telah memberi peluang kepada pelajar wanita yang telah mengikuti pengajian peringkat Sarjana Muda di YPTIK Nilam Puri Kelantan pada tahun 70an. Antara pelajar terawal di KBIUA yang melalui saluran ini, Zaiton Nasir dan Rabiah Abdul Rahman yang secara automatik masuk ke tahun tiga pada 1972, Arfah Abdul Wahab masuk ke tahun tiga pada 1974, Rahmah Hassan, Rabiah Abdul Rahman, dan Khairah Haris masuk ke tahun empat pada 1975, Aisyah Hassan masuk ke tahun empat, Amnah Mahmud masuk ke tahun dua pada tahun 1976, Umni Kaltum Hashim dan Siti Fatimah Othman masuk ke tahun tiga pada 1977, dan Salbiah Omar masuk ke tahun ketiga pada 1979 (Wahibah, 2014).

Manakala saluran ketiga ialah menerusi kelayakan ijazah pertama di YPTIK dan KIM dengan menyambung pengajian di Universiti al-Azhar pada peringkat Sarjana. Kemasukan pelajar sarjana di KBIUA bermula pada sesi 1967/68 (Taqwim Jami'ah al-Azhar: 1964). Menerusi perjanjian di antara dua institusi ini (KIM dan YPTIK) dengan al-Azhar, pelajar lulusan Sarjana Muda di YPTIK atau Sarjana Muda KIM adalah setaraf dengan kelulusan Ijazah 'Aliyah Universti al-Azhar dan telah diiktiraf oleh al-Azhar. Antara pelajar wanita terawal berjaya menyambung pengajian pada peringkat Sarjana dengan memiliki ijazah Sarjana Muda KIM Kelang Selangor ialah Fauziah Rashid, Harfiah Osman, Kalthom Hisyam dan Maryam Abdul Majid pada tahun 1967. Manakala Fuziah Thani dan Andek Masnah binti Andek Kelewar@Tekelawar masuk di KBIUA dari KIM masing-masing pada tahun 1970 dan tahun 1971. Manakala pelajar terawal berjaya menyambung pengajian di peringkat Sarjana dengan memiliki ijazah Sarjana Muda dari YPTIK Nilam Puri ialah Faizah Ismail pada tahun 1970. Jejak beliau diikuti pula Maznah Daud pada tahun 1976, Anisah Abdul Ghani pada tahun 1978, Fatimah Ali pada tahun 1979, Siti Zaharah pada tahun 1981, Rosenani Hassan pada tahun 1982, Rokiah Ahmad pada tahun 1985 dan Serifah Zain binti Ali pada tahun 1987. Setelah YPTIK diambil alih oleh UM pada tahun 1987, tiada lagi pelajar UM yang menyambung pengajian ke KBIUA. Kemampuan pelajar Melayu ini mendapat tempat pengajian pada peringkat Sarjana di al-Azhar telah menjadi tangga kepada beberapa pelajar wanita ini menyambung pengajian pula di peringkat Ph.D. Antara tahun 1970-1990an terdapat dua orang dalam kalangan mereka telah berjaya menyambung pengajian di peringkat Ph.D di Universiti al-Azhar iaitu Rokiah Ahmad dalam bidang Fiqh Perbandingan dan Leha Mamat dalam bidang Fiqh Munakahat (Wahibah, 2014).

Saluran keempat untuk memasuki universiti al-Azhar ialah menerusi *syahadah thanawiyah* di al-Azhar sendiri. Sebagai pusat pendidikan Islam di Mesir, al-Azhar bertanggungjawab memberi pendidikan sejak dari peringkat rendah, menengah dan tinggi kepada umat Islam di Mesir dan menerima pelajar Islam dari luar negara termasuk Malaysia. Terdapat juga pelajar wanita Malaysia yang melalui cara ini sebelum memasuki KBIUA. Ibu bapa mereka telah menghantar mereka lebih awal lagi dengan berdaftar terlebih dahulu sebagai pelajar di peringkat menengah dan memperolehi *syahadah thanawiyah* dari al-Azhar yang kemudiannya melayakkan mereka masuk ke kuliah di peringkat ijazah Sarjana Muda. Antara pelajar wanita Melayu yang memasuki Universiti al-Azhar menerusi cara ini ialah Fauziah Raof, Husna Said, dan Siti Saadiyah Syafie (Wahibah, 2014).

Kebanyakan pelajar wanita terawal yang menyambung pelajaran di Universti al-Azhar mempunyai hubungan persaudaraan dengan pelajar lelaki yang berkelulusan Universti al-Azhar. Sebagai contoh, pelajar wanita terawal yang ke KBIUA Aminah Zakaria dan Balkis Abu Bakar, mendapat sokongan moral dan material daripada bapa saudaranya yang berkelulusan Universiti al-Azhar sebelum mereka melanjutkan pelajaran ke sana. Selain itu, ramai pelajar wanita yang dihantar ke Universti al-Azhar merupakan isteri kepada para pelajar lelaki itu sendiri seperti Aminah Zakaria, Faizah Ismail, Siti Balkis Abu Bakar, Leha Mamat, Andek Maznah Andek Kelawar@Tekelawar, Rosenani Hassan, Faridah Ahmad, Fuziah Thani, dan lain-lain. Ada di kalangan pasangan mereka merupakan pelajar yang sedang

menyambung pelajaran di *Kulliyah al-Banin* Universiti al-Azhar sama ada di peringkat sarjana muda atau sarjana dalam bidang masing-masing (Wahibah, 2014).

Sumbangan Wanita Berpendidikan Tinggi

Perjuangan gerakan *Islah* dan *Tajdid* menanamkan kesedaran tentang kepentingan pendidikan kepada kaum wanita kepada masyarakat Melayu di Tanah Melayu telah menyerlahkan kejayaan. Pada separuh akhir abad ke 20, pelajar perempuan telah memenuhi madrasah-madrasah di seluruh negara dan pemergian mereka ke Mesir untuk melanjutkan pelajaran ke universiti al-Azhar sudah tidak asing lagi. Bermula tahun 70an, pelajar wanita lulusan universiti al-Azhar telah kembali ke tanah air. Mereka telah mengisi pelbagai medan kerjaya terutamanya dalam bidang pendidikan Islam yang sangat memerlukan guru pendidikan di sekolah-sekolah menengah seluruh Malaysia apabila madrasah-madrasah yang berkembang hasil pemikiran *Islah* dan *Tajdid* pada dekad 60an dinaiktaraf sebagai sekolah agama sama ada di bawah kerajaan pusat atau kerajaan negeri (Mohd Hairudin dan Kamarul Azmi, 2011). Terdapat sekumpulan wanita lulusan sarjana Universiti al-Azhar berjaya menjawat jawatan sebagai pensyarah pengajian Islam apabila UKM ditubuhkan, pensyarah di Akademi Islam Universiti Malaya setelah YPTIK dinaiktaraf dan diserahkan di universiti Malaya, pensyarah di UiTM, UIAM, KUSZA dan UPM apabila program pengajian Islam ditawarkan di IPTA tersebut. Dalam masa yang sama juga bagi memenuhi keperluan sebagai kakitangan akademik di IPTA, mereka turut mendapat peluang untuk menyambung pengajian di peringkat Ph. D. Menerusi Skim Latihan Akademik, lima orang wanita berkelulusan al-Azhar telah menyambung pengajian di peringkat Ph.D di universiti luar negara iaitu Mashitah Ibrahim di *Kuliyah Dār al-'Ulūm* Universiti Kaherah Mesir, Selemah Ahmad di Universiti Muhammad Khamis Rabat Maghribi, Habibah Awang di Universiti Islam Syarifuddin Hidayatullah, Jakarta, Indonesia, Balkis Abu Bakar di Universiti Exeter England dan Rahmah Ahmad Hj Othman di Universiti London England. Manakala 11 orang lagi menyambung pengajian di dalam negara (Wahibah, 2014)..

Wanita terawal berkhidmat sebagai tenaga pensyarah ialah Faizah Ismail pada tahun 1973 setelah tamat pengajian di KBIUA di peringkat sarjana. Beliau mendapat tajaan kewangan daripada YIK dan apabila pulang terus berkhidmat di YPTIK. Apabila YPTIK diambil alih oleh UM pada tahun 1982 beliau diserapkan sebagai pensyarah AIUM. Jejak beliau sebagai pensyarah di AIUM dituruti pula oleh Fatimah Ali pada tahun 1985, Seripah Zain pada tahun 1986 dan Anisah Ali pada tahun 1987 sebaik sahaja mereka tamat dari KBIUA dengan kelulusan sarjana. Ketiga-tiga subjek kajian ini menyambung pengajian pada peringkat sarjana di bawah tajaan JPA dan berkhidmat di AIUM dan APIUM sehingga bersara. Manakala Siti Balkis Hj Abu Bakar dan Siti Saudah Hassan adalah pensyarah wanita lulusan KBIUA yang terawal berkhidmat di Fakulti Pengajian Islam UKM, iaitu kedua-duanya mula berkhidmat pada tahun 1978. Semasa berkhidmat di FPI UKM, Siti Balkis mempunyai pengalaman luas menjadi tenaga pengajar di UK kerana dipinjamkan ke *The Muslim College* London pada tahun 1988 hingga 1990. Subjek kajian yang terawal berkhidmat sebagai pensyarah di UiTM pula ialah Faridah Ahmad, iaitu pada tahun 1974 Sehingga akhir abad ke 20, kaum wanita Melayu Islam sudah menikmati pendidikan Islam sehingga ke peringkat pengajian tinggi di IPT dalam dan luar negara. Mereka juga memenuhi medan pekerjaan seiring dengan kaum lelaki khususnya dalam hal ehwal agama dan pendidikan Islam di jabatan agama Islam peringkat pusat dan negeri dan seluruh institusi pendidikan daripada peringkat rendah hingga peringkat pendidikan tinggi. (Wahibah, 2014).

4.0 KESIMPULAN

Hasil idea dan usaha gerakan *Islah* dan *Tajdid* dalam aspek pendidikan wanita Islam pada awalnya dapat dianggap sebagai satu usaha yang terpicil tetapi berani dan penuh kebertanggungjawaban bagi menyelamatkan masyarakat Islam daripada dakyah penjajah barat. Namun, impak gerakan golongan ini dalam pendidikan wanita dapat dilihat secara berfasa dengan penubuhan madrasah khusus pelajar perempuan sehingga berjaya membangkitkan kesedaran ibu bapa akan peri pentingnya anak-anak perempuan diberikan pendidikan setanding dengan kaum lelaki. Madrasah-madrasah ini umpama satu rahmat kepada kaum wanita dan pelajar perempuan untuk lebih ke hadapan menerima haknya sebagai wanita Islam mendapatkan ilmu. Selepas era kemerdekaan penglibatan wanita dalam proses pendidikan keseluruhannya terus meningkat dan sudah tidak menampakkan perbezaan dengan apa yang diterima oleh kaum lelaki. Hasil kesedaran yang ditanam oleh golongan *Islah* dan *Tajdid* juga menyebabkan sekian ramai anak-anak perempuan meninggalkan kampung halaman dan negara untuk menuntut ilmu sudah tidak asing lagi dalam masyarakat Melayu. Pemikiran yang dibawa oleh gerakan *Islah* ini menjadi penyelamat dan benteng kepada masyarakat Melayu yang mula terdedah dengan pemikiran sekular Barat yang jelas sangat bertentangan dengan nilai-nilai Islam seperti pergaulan bebas antara lelaki dan wanita.

Sehingga tahun 70-an, madrasah-madrasah tersebut dilihat sebagai rangkaian institusi yang menjadi jambatan untuk sampai kepada pendidikan yang lebih tinggi setanding dengan kaum lelaki. Kehadiran pelajar wanita ke Mesir dan berjaya menjejakkan kaki di universiti al-Azhar merupakan satu kejayaan yang dirintis oleh ulama *Islah* dan *Tajdid* hasil hubungan yang berterusan dengan pihak al-Azhar setelah mereka pulang ke tanah air. Dalam tempoh tidak sampai satu dekad, wanita lulusan Universiti al-Azhar telah berjaya menempatkan diri dalam sektor perkhidmatan di jabatan kerajaan dan sebahagian besar mereka terlibat dalam pendidikan di institusi pengajian Islam peringkat sekolah-sekolah menengah dan pengajian tinggi dalam bidang Pendidikan, Pengajian Islam dan Bahasa Arab. Walau pun tidak dinafikan halangan dan cabaran yang begitu besar terpaksa dihadapi oleh para pengasas dan perintis bagi sesebuah madrasah namun akhirnya pemikiran dan usaha gerakan *Islah* dan *Tajdid* telah memberi impak yang sangat besar kepada status pendidikan wanita Islam sehingga dapat menikmati pendidikan tinggi dalam negara dan menjejaki universiti al-Azhar sebuah institusi pengajian tinggi yang tersohor dan penuh dengan sejarah. Pada hari ini, golongan wanita berpendidikan tinggi Islam sudah menempatkan diri dalam sektor pendidikan professional, pendidikan sekolah kerajaan mahupun swasta di samping terlibat dalam pembuat dalam dalam jabatan-jabatan pelbagai sektor awam dan swasta.

Rujukan

- Abdul Halim Hj Mat Diah. (1989). *Pendidikan Islam di Malaysia, Sejarah dan Pemikiran*. Kuala Lumpur: ABIM.
Abdul Rahman Haji Abdullah, (1998). *Pemikiran Islam di Malaysia*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

- Abdul Talib b. Hamid, M.A. (2001). *Kolej Islam Malaya: Analisis Sejarah Pertubuhan dan Pentadbiran Awal, 1955-1965*, Fakulti Pendidikan Universiti Malaya Kuala Lumpur.
- Abdullah Jusuh. (1989). *Pengenalan Tamadun Islam di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Abdullah Muhammad Zin, Zulkiplic Abd. Ghani & Abdul Ghafar Hj Don, (2005). *Pendidikan Islam di Malaysia dari Pondok ke Universiti*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Abu Bakar Hamzah. (1991). *Al-Imam: It's Role in Malay Society 1906-1908*. Kuala Lumpur: Pustaka Antara,
- Aminah Zakaria. (2007). 90, Jalan 9/6 Shah Alam, Selangor. Temu bual, 23 Jan. (Lulusan Universiri al-Azhar tahun 1965 hingga 1970).
- Aiman Athirah al-Jundi & Intan Isma (ed.), (2006) *Serikandi Mata Rantai Perjuangan*. Kuala Lumpur: Dewan Muslimat PAS Pusat.
- Aishah Ghani. (1992). *Memoir Seorang Pejuang*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Aminah Mohd Noor. (1988). *Yayasan Pengajian Tinggi Islam Kelantan: Sejarah dan Sumbangan Terhadap Pendidikan Islam di Malaysia*. Kajian Ilmiah B.A, Fakulti Syariah, Akademi Islam Universiti Malaya, Kuala Lumpur.
- Aminuddin Rasyad. (1982). *Perguruan Diniyyah Putri Padang Panjang:1923-1978 Suatu Studi Mengenai Perkembangan Sistem Pendidikan Agama*. Tesis Ph.D, Jakarta: Fakultas Tarbiyah Institut Agama Islam Negeri (IAIN) al-Jamiah al-Islamiah al-Hukumiyah Syarif Hidayatullah
- Balkis Abu Bakar. (2007). No. 8514, Taman Bangi Jalan Likur, Kajang, Selangor. Temu bual, 18 April. (Berada di KBIUA pada 1965 hingga 1068).
- Bin Salamon. (1980). Tesis Ph.D. Ahmad J, Reform of al Azhar in the 20th century, New York University
- Bin Salamon. (2004). *Biografi Tokoh Wanita Malaysia*. Kuala Lumpur: Pelanduk Publication,
- Chai Hon-Chan. (1967). *The Development of British Islam Malaya 1896-1909*. Oxford United Press. Kuala Lumpur.
- Deliar Noer. (1996). *Gerakan Modern Islam di Indonesia 1900-1942*. Jakarta: PT Pustaka LP3ES.
- Fadhli Abd Ghani. (2016). *Sejarah PAS Membina Jiwa Merdeka 1951- 1957*. Kuala Lumpur: Harakah.
- Harun Din. (2007). Dar al-Syifa', Jalan 2/2a Bandar Baru Bangi, Selangor. Temu bual, 3 Feb. (Berada di al-Azhar pada 1967) (MA).
- Ibrahim bin Abu Bakar. (1994). *Islamic Modernism in Malaya, The Life and Thought of Sayid Syekh al-Hadi (1867-1934)*. Kuala Lumpur: University of Malaya Press.
- Ismail Ibrahim. (2010). Institut Islam Hadari, Universiti Kebangsaan Malaysia. Temu bual, 3 Feb. (Berada di al-Azhar pada 1963 hingga 1967).
- Jami'ah al-Azhar. (1964). Taqvim Jami'ah al-Azhar, al-'Ilaqat al-'Ammah wa al-Kharijiyah
- Khalidah Adibah binti Haji Amin. (1957). *Ahmad Luthfi on the Education and Freedom of Women*. Universiti Malaya, Latihan Ilmiah. B.A. (Hons)
- Khoo Kay Kim. (1991). Ulama dan Perjuangan: Satu Perspektif Sejarah. *Jurnal Pengajian Melayu*,3, 18-30.
- Lamhah Tārikhiyyah An Mu' tamar al-'Ālamī al-Islāmī, <http://wmc.org.sa/14.htm> [12 Mac 2012].
- Marina Merican. (1969). *Syed Syaikh al-Hadi dan Pendapat-Pendapatnya Mengenai Kemajuan Kaum Perempuan*. Universiti Malaya, Latihan Ilmiah, B.A. (Hons),
- Mohd Hairudin Amin. (2011). *Sekolah Agama Penjana Generasi Berakhlak*. Johor Baharu: UTM.
- Mohammad Redzuan Othman. (1994). *The Middle Eastern Influence on The Development of Religious and Political thought in Malay Society, 1880-1940*. UK: University of Edinburgh.
- Mustaffa Suhaimi. (1998). *Fadhullah Suhaimi*. Selangor: Progressive Publishing House Sdn. Bhd.
- Nabir Hj. Abdullah. (1976). *Ma'ahad Ihya As-Syariff Gunung Semanggol 1934-1975*. Kuala Lumpur: Jabatan Sejarah Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Nik Mohd Rosdi Nik Ahmad. (2003). *Gerakan Tajdid Timur Tengah (Mesir-Hijaz), Sejarah dan Pengaruhnya kepada Pemikiran Politik dan Sosio-Budaya Masyarakat Melayu di Malaysia*, UKM: Fakulti Pengajian Islam.
- Othman bin Bakar.(1980). *Haji Salleh Masri Pengasas al-Masriyyah, dalam Islam di Malaysia*. Kuala Lumpur: Persatuan Sejarah Malaysia.
- Pertubuhan Tindakan Wanita Islam. (2004). *Biografi Tokoh Wanita Malaysia*. Kuala Lumpur: Pelanduk Publication,
- Sarji Kasim. (2003). Emansipasi Wanita Islam dalam Faridah Hanum: Penilaian Semula, dlm. Sohaimi Abdul Aziz. Prosiding Seminar Kefahaman Budaya Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia,
- Sejarah Perguruan Diniyyah Putri, dalam laman sesawang <http://www.diniyyahputeri.org/index.php/profile>, dilayari pada 25 Jan 2012.
- Shamsiah Fakeh. (2007). *Memoir Shamsiah Fakeh*. Petaling Jaya: SIRD.
- Sufean Husin. (2004). *Pendidikan Malaysia Sejarah Sistem dan Falsafah*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Sy Ataiyyah Syed Hashim. (2010). 53, Kampung Stesyen, Arau, Perlis. Temu bual, 31 Mei. (Berada di KBIUA pada 1956).
- Taqwin Dar al-'Ulum Yasduruhu bi Munasabah al-'Ayd al-Miawi li al-Kulliyyah. (1991). j.2. al-Qahirah: Kuliyyah Dar al-'Ulum Jami'ah al-Qahirah, juz. 2, Majallah I. (2002). Al-Madrasah al-Alawiyah ad-Diniyah Sekolah Agama Pertama di Perlis. Kuala Lumpur: Karangkrif, Edisi Pengenalan.
- Temubual bersama Dato Dr. Haron Din. Syarifah Alawiyah, Universiti Islam Sumatera, <http://id.wikipedia.org/wiki/> Universitas Islam Sumatera Utara.
- Uthmān, Muḥammad 'Abd al-Sāmi'. (1988). Dirasah Li ba'di Musykilāt Talibat al-Jamiah, Majallah al-Tarbiyah, Jami'ah al-Azhar, tahun ke 7, bil. 11.
- Yusof Hj Ahmad. (2010). Pejabat Pegawai Asrama Kedah. Temu bual, 31 Okt. (Berada di al-Azhar pada 1987 hingga 1992).
- Zaki, Mohammed Aboul Khir. (1965). *Modern Muslim Thought in Egypt and its Impact on Islam in Malaya*. University of London.
- Zainab Mihraz (1965). Ta'lim al-Fatat fi al-Jumhuriyyah al-'arabiyyah al-Muttahidah fi al-Jumhuriyyah al-'Arabiyyah al-Muttahidah. Kaherah: Dar al-'Ilm.
- Zuhairi Misrawi. (2010). *Al-Azhar: Menara Ilmu, Reformasi, Dan Kiblat Keulamaan*. Jakarta: PT Kompas Media Nusantara.
- Nik Azis Nik Pa, Noraini Idris. (2008). *Perjuangan Memperkasa Pendidikan di Malaysia*. Utusan Publication: Kuala Lumpur.